

کاوشی بر مقایسه نگرش به حجاب دختران دوره متوسطه و دانشجویان دختر دانشگاه‌های ایران^۱

ابراهیم فتاحی^۲

چکیده

یکی از دغدغه‌های اصلی جوامع دینی بخصوص جامعه اسلامی ایران حجاب مناسب داشتن دختران در اماکن و مجامع عمومی است. عدم گرایش مثبت دختران به حجاب منطبق با هنجارهای دینی، از مسائل امروزی جوامع اسلامی محسوب می‌شود. ابراز علاقه مثبت و منفی دختران به پدیده حجاب حاصل تهنشست کنش‌های مشترک خانواده، اجتماعات محلی و رسانه‌ها است. معمولاً در تغییرات نگرش به حجاب ابتدا گرایش‌های مخاطبین دچار تغییر و تحول می‌شود به همین منظور در این مقاله میزان گرایش‌های دختران دبیرستانی و کارشناسی به‌عنوان هدف این مقاله با استفاده از روش پیمایش مورد کنکاش قرار گرفته است. نمونه کشوری این مقاله و پژوهش با استفاده از روش کوکران و با روش نمونه‌گیری طبقه‌ی و با رعایت سایر چارچوب‌های نمونه‌گیری ۱۲۰۰ نفر در کل کشور متناسب با جمعیت هر استان انتخاب شد. ۲۷ درصد دختران در حال تحصیل دوره کارشناسی و ۳۶/۴ درصد دختران دبیرستانی در حال تحصیل در کل کشور استفاده از حجاب اسلامی در امکان عمومی را لازم می‌دانند. دختران دبیرستانی حدود ۹ درصد بیش از دخترانی کارشناسی به پوشش حجاب در اماکن عمومی اعتقاد دارند. این میزان در کشوری ایران اسلامی زنگ خطر است. در مجموع بیش از دوسوم دختران اعتقاد به پوشش حجاب در اماکن عمومی ندارند.

واژه‌های کلیدی: حجاب، دختران متوسطه، دختران کارشناسی، نگرش، نگرش به حجاب.

۱. تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۰۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۴

۲. استادیار، دانشگاه صدا و سیما، دانشکده ارتباطات، ایران؛ e.fathi25@gmail.com

۱. مقدمه

حجاب در جامعه اسلامی به‌عنوان یک هنجار اجتماعی، عرفی و اخلاقی مطرح است که درگذر زمان شاهد تغییراتی در خود دیده است. همه جوامع درگذر زمان مستلزم تغییرات بافت جمعیتی و این تغییرات جمعیتی نیز، تغییرات اجتماعی و فرهنگی را به همراه دارد. تغییرات اجتماعی و فرهنگی تحولاتی الگوهای ارزشی و هنجارهای رفتاری فردی و اجتماعی فراهم می‌سازد. حجاب نیز به‌عنوان یک الگوی هنجاری تنظیم‌کننده پوشش در روابط زنان و مردان، از این تحولات برکنار نمانده است. حجاب یا همان پوشش یک نوع رفتار برای مدیریت بدن است. انسان در مواجهه و ارتباط با دیگران بر اساس فرهنگ و عرف آن جامعه برای خویش الزامات و محدودیت‌هایی قرار می‌دهد. حجاب یک نوع ابزار ظاهری است، که کارکرد باطنی و درونی دارد. یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین ابعاد آن، همین بعد درونی و باطنی و ذهنی است. از سوی دیگر حجاب دو بُعد ایجابی و سلبی دارد. بُعد ایجابی آن، وجوب پوشش بدن و بُعد سلبی آن، حرام بودن خودنمایی به نامحرم است. این دو کارکرد از آیه ۵۹ سوره احزاب ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ «ای پیامبر به زنان و دختران و به زنان مؤمنان بگو پوشش‌های خود را بر خود فروتر گیرند این برای آنکه شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند [به احتیاط] نزدیک‌تر است و خدا آمرزنده مهربان است» استنباط می‌شود.

۲. بیان مسئله

ابراز علاقه مثبت و منفی فرد به پدیده‌های فرهنگی و اجتماعی حاصل ته‌نشست کنش‌های مشترک خانواده، اجتماعات محلی و رسانه‌ها است. در این فرایند شخص یک تمایل، حالت آمادگی و روانی برای پذیرش و عدم پذیرش پدیده فرهنگی پیدا می‌کند که در اصطلاح جامعه‌شناسی به آن نگرش اطلاق می‌شود. براین اساس محصول مستقیم و غیرمستقیم تجارب گذشته و سازمان‌یافته سه ضلع «خانواده»، «اجتماعات محلی» و «رسانه‌ها» است. حجاب به‌عنوان یک پدیده فرهنگی، اجتماعی و شرعی یکی از این محصولات جهان اجتماعی زنان می‌باشد. نگرش به آن در زیست جهان زنان شکل می‌گیرد. نحوه پوشش اعضای جامعه یکی از عناصر اصلی قوام‌بخش و منتقل‌کننده فرهنگ جامعه است. به همین منظور حاکمان به اشکال مختلفی در مسئله حجاب به‌عنوان یکی از مسائل عمومی جامعه مداخله می‌کنند؛ زیرا که مسئله اساسی چگونگی نهادینه‌سازی حجاب در جامعه است. معمولاً نهاد خانواده، نهاد آموزش و رسانه‌ها در نهادینه‌سازی و نگرش دختران به حجاب نقش اساسی ایفا می‌کنند. نوع پوشش اشخاص یکی از ابزارهای قضاوت‌های اجتماعی در باره آن‌هاست. اجرای دستورهای دینی بیشترین تأثیر در شکل‌گیری پوشش هنجارمند زنان جامعه نقش دارند. پرواضح است اگر دستورات دینی نتواند بر نقش برآورده کردن انتظارات و هنجارهای اجتماعی و دینی پوشش زنان را در



جامعه برآورده سازد، علاوه بر جریحه دار کردن وجدان عمومی، به کم رنگ شدن نظام ارزشی و سرایت آسیب به بدنه آن و در نتیجه سست شدن ریشه باورهای اجتماعی این نظام منجر خواهد شد. از سوی دیگر ارزش ها و سلايق خانواده، جامعه و رسانه ها در حفظ و يا تغيير الگوي پوشش زنان جامعه نبايد مورد غفلت قرار گيرد. به بيان ديگر پوشش انسان نشانه اجتماع اوست، اين امر همانند ديگر جنبه هاي اجتماعي انسان بر اساس ارزش ها و هنجارهاي اجتماعي و انتظارات جمعي شکل مي گيرد (شرف الدين، ۱۳۸۷: ۲۰۱).

ميل به پاكي و كسب ارزش هاي انساني امري فطري است. بر همين مبنا، هر انسان دوست دارد در دوران حيات، زندگي باعزت و عظمت داشته باشد. بدون شك، حجاب يكي از عواملی است که شخصیت انسان علی الخصوص زن را تضمین می کند و ميل به آن ریشه در فطرت دارد و برای تأمین سلامت فرد و جامعه، از اهمیت زیادی برخوردار است.

حجاب به عنوان یک پوشش، یکی از عناصر اساسی و محوری جامعه اسلامی است و به عنوان هسته‌ی اولیه برای جامعه اسلامی به شمار می رود. دخترانی که در این جامعه تربیت می یابند به میزان زیادی در رشد و شکوفایی واحدهای اجتماعی بزرگ تر انسانی سهم دارند. زنانی که روزی به عنوان مادر مقتدر و مبتکر توانا در اجتماع ظاهر می شوند و مسئولیت های سنگین و خطیری را بر عهده می گیرند، نظام خانواده و كانون گرم خانواده تربیت گاه نخستین آن ها است؛ نظر به اینکه نهاد خانواده به عنوان نخستین آموزشگاه و نهاد تربیتی، و والدین به عنوان اولین معلمان فرزندان در نهاد خانواده می بایست آموزش لازم را در زمینه تربیت و تزکیه و القای اعتماد به نفس را به فرزندان بیاموزند تا از همان آغاز ارتباط با کودکان و نوجوانان در جهت حفظ حرمت و مقام و منزلت فرزندان دختر نمایند (اسماعیلی، ۱۳۷۴: ۱۱). بن مایه های نگرش در همین آموزشگاه و مدرسه خانوادگی شکل می گیرد. این آموزشگاه در کنار نهادهای مذهبی، مدارس و آموزشگاه های رسمی غیررسمی همانند رسانه های دیداری و شنیداری در شکل گیری نگرش دختران به حجاب نقش فعال و مؤثر دارند. دختران پس از سپری کردن دوران اوایل کودکی به نهاد آموزشی دیگری بنام مدرسه و اولین نهاد رسمی قدم می گذارند. دیدگاه های مختلف شکل گرفته در نهاد خانواده در محیط آموزشی برون خانوادگی درباره گفتمان حجاب برخورد می کنند. در صورتی که بن مایه خانوادگی نگرش به حجاب دوام و قوام لازم را داشته باشد در شکل گیری گفتمان حجاب خانه مدرسه نظر خود را غالب می نماید و به اصطلاح زمینه هژمونی و مارپیچ سکوت اقلیت درباره نگرش به گفتمان حجاب خانه مدرسه را فراهم می کند. در این مقطع جامعه پذیری حجاب شکل می گیرد؛ زیرا که هر نوع فعالیت انسانی مستمر در بین جمع پس از مدتی عادت آن جامعه می گردد. هر عمل تکرار شونده و باز تولید شونده پس از گذر زمان به صورت الگو پذیرفته می شود، و همان الزام به تکرار عادت شده در آینده به عنوان امور عادی در زیست جهان فرد ذخیره و به وسیله او بدیهي

مسلم فرض می‌گردد.

حال دختران بعد از سپری کردن دوره آموزشی مدرسه وارد یک نهاد آموزشی دیگر می‌شوند که قیودات دوره گذشته را ندارند و از آزادی عمل بیشتری برخوردارند، این دو عنصر زمینه پذیرش فرهنگ و گفتمان جدید درباره حجاب بسیار مؤثر است. از سوی دیگر در این نهاد آموزشی عده‌ای دانسته یا نادانسته زمینه ایجاد گفتمان همبستگی معنی‌داری بین روشنفکری و برهنگی در بین دختران علی‌الخصوص در بین دختران جدیدالورود را فراهم می‌کنند. در این فاز، اندوخته مربوط به نگرش گفتمان حجاب نهاده خانواده و مدرسه نقش اساسی در پذیرش و عدم پذیرش گفتمان جدید درباره حجاب را بازی می‌نماید. با توجه به مسئله ذکرشده لازم است پژوهشی به صورت پانلی از یک نمونه مکفی از دختران دوره متوسطه اخذ شود و نگرش آنان به حجاب سنجیده و پس از ورود به دانشگاه مجدداً نگرش آنان به حجاب مورد ارزیاب قرار گیرد، تا اینکه تفاوت‌های این دو نهاد آموزشی در ارائه الگوی حجاب روشن شود. منتهی این نوع پژوهش بسی هزینه‌بر است و عملاً امکان‌پذیر نیست در یک زمان دو نمونه متفاوت جامع ملی، یک نمونه جامع و کامل از دختران دوره دبیرستان‌های ایران و یک نمونه جامع و کامل از دختران دوره لیسانس دانشگاه‌های مختلف کشور برای مقایسه نگرش آنان به حجاب اخذشده و برای بررسی هدف «مقایسه نگرش دختران دوره دبیرستان‌های ایران و دختران دانشگاه‌های ایران» و برای پاسخ به سوال اصلی «میزان تفاوت نگرش دختران دبیرستانی و دانشگاهی ایران چقدر است؟» با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب‌شده و موردبررسی قرار گرفته است.

۳. پیشینه پژوهش

در رابطه با مسئله حجاب مقالات فراوانی به تحریر درآمده است؛ منتهی در محدوده مطالعاتی مقایسه نگرش دختران مدارس و دختران دانشگاه‌ها مقاله یا پژوهشی به رشته تحریر نیامده است. مقالات یا پژوهش‌های چاپ‌شده مربوط به حجاب در سه گروه اساسی دسته‌بندی می‌شود. برخی پژوهش‌ها در خصوص عوامل مؤثر بر حجاب و نگرش به حجاب نوشته‌شده‌اند دسته دوم به میزان نگرش به حجاب یا پایبندی به حجاب هستند و دسته دیگر به رابطه حجاب با یک سری مفاهیم و عناصر دیگر پرداخته‌اند. باین حال در این بخش به مقالاتی که ارتباط نزدیک با این موضوع دارند در ادامه به ترتیب تاریخ چاپ و انتشار آن‌ها جهت تنویر و تنقیح موضوع به‌طور خلاصه آورده می‌شود.

مریم اسدی و همکارانش در مقاله «بررسی رابطه ابعاد عزت‌نفس و نگرش به حجاب در بین دانشجویان زن متأهل و مجرد دانشگاه پیام نور اهواز در سال ۱۳۹۷» به بررسی روابط ابعاد عزت‌نفس با نگرش به صورت روش پیمایش پرداخته است. این پژوهش میزان کلی رابطه عزت‌نفس با نگرش در بین جامعه آماری حدود ۰/۴۹ نشان می‌دهد. بدین معنی با افزایش ابعاد عزت‌نفس نگرش مثبت به حجاب افزایش می‌یابد. این آماره در بین دانشجویان متأهل بیش از دانشجویان مجرد به چشم می‌خورد. در



یک کلام حس ارزشمندی و عزت نفس سلامت روحی و روانی دختران را از لحاظ حجاب تقویت می کند (اسدی و همکاران، ۱۳۹۷).

صدیق اورعی و همکارانش در مقاله « نگرش و موضع زنان و دختران مشهدی به حجاب در سال ۱۳۹۷ » با روش کیفی و ابزار تکنیک مصاحبه عمیق به دو نوع تیپ بندی اساسی حجاب « رعایت حجاب شرعی » و « نگرش و موضع درباره حجاب شرعی » در بین زنان مشهد پرداخته است. در بخش حجاب رعایت حجاب شرعی به پنج نوع تیپ بندی همانند چادری کم حجاب، ماتوی کم حجاب، کم حجابی بابی حجابی سر، بی حجابی سر با میزان از بی حجابی تن و بی حجابی سر و تن تقسیم شده است. تیپ نگرش و موضع درباره حجاب شرعی در داخل خود ۴ نوع خورده تیپ بندی حجاب کم اهمیت، حجاب بی اهمیت و ضدیت با حجاب تقسیم شده است (صدیق اورعی و همکاران، ۱۳۹۷).

عبدالله معتمدی در مقاله « تحلیل آموزش، پذیرش و تغییر رفتار حجاب دختران در مراحل مختلف تحول (از کودکی تا جوانی) در سال ۱۳۹۷ » با روش اسنادی و تقریباً فرا تحلیل به پنج نکته اساسی درباره آموزش و تغییر رفتار اشاره دارد: ۱. آموزش، پذیرش و تغییر رفتار حجاب در دختران نیازمند اقدام در سال های اولیه است. ۲. ابتدایی ترین روش یادگیری حجاب، روش یادگیری مشاهده ای و مبتنی بر وجود رفتار الگوی مؤثر در پیرامون کودک است. ۳. با تحول جسمی و شناختی کودک نباید از نقش عوامل بیرونی دیگر غافل شد. ۴. بروز نگاه ها و رفتار انتقادی در دختران نباید با واکنش های غیر منطقی روبه رو شود. ۵. تکیه بر اینکه رعایت حجاب یک دستور الهی است، ضمن آنکه در مراحل سنی گوناگون قابل توصیه است، نیازمند تقویت بنیان های فکری دختران در حوزه مباحث خداشناسی است (معتمدی، ۱۳۹۷)

نصرت الله نعمتی فر و محمد مهدی صفورایی پاریزی در مقاله « بررسی تأثیر استفاده از شبکه های اجتماعی بر حجاب و پوشش کاربران با تأکید بر ابعاد دین داری (مورد مطالعه: کاربران زن شبکه اجتماعی اینستاگرام) » با روش پیمایش به رابطه بین میزان استفاده از شبکه های مجازی و میزان دین داری بر اساس مدل استارک و گلارک پرداخته است. از طریق آمارهای توصیفی و استنباطی رابطه معکوس میان میزان استفاده از شبکه های اجتماعی، میزان رضایت و میزان اعتماد به شبکه های اجتماعی با حجاب و پوشش کاربران نشان داده است. اما میزان ابعاد دین داری (بعد اعتقادی، بعد مناسکی، بعد پیامدی، بعد شناختی و بعد احساسی) با میزان رعایت حجاب و پوشش کاربران دارای رابطه مستقیم و مثبت بوده است. همچنین از طریق روش آماری تحلیل مسیر بین متغیرهای میزان دین داری و میزان رعایت حجاب و پوشش کاربران رابطه نسبتاً قوی وجود دارد. در مجموع، نتایج نشان می دهد که متغیرهای میزان استفاده از شبکه های اجتماعی، ابعاد اعتقادی و مناسکی متغیر دین داری، میزان اعتماد به شبکه های اجتماعی، میزان رضایت از شبکه های اجتماعی و بعد پیامدی مربوط به متغیر دین داری به ترتیب دارای بیشترین



رابطه با میزان گرایش به حجاب و پوشش کاربران دارد (نعمتی فر و صفوریایی پاریزی، ۱۳۹۸) علیرضا دهقان پور و لیلا اوشلی در مقاله خود تحت عنوان «حکمت حجاب در اسلام» با روش اسنادی به انواع حجاب و حکمت‌های آن پرداخته است. از حجاب به‌عنوان مفهوم پرکاربرد و پر معنی در جوامع اسلامی یاد کرده است، که در جای خود در منش و روش زندگی بشر تأثیر ویژه دارد. در مقاله‌شان به این نکته اشاره دارند که در قرآن از حجاب به‌عنوان یک ضرورت یاد شده و به گوشه‌هایی از حکمت و کارکرد آن اشاره شده است. در پایان به انواع حجاب به‌عنوان یک فرهنگ، همانند «حجاب پوششی»، «حجاب رفتاری»، «حجاب دیداری»، «حجاب گفتاری و شنیداری» و ... اشاره دارد. برای حجاب مانند «حفظ ارزش والای زن»، «میل فطری»، «آرامش روانی»، «سلامت اجتماعی»، «حفظ ارزش زن»، «منع هویت جویی کاذب»، «تحکیم خانواده»، «کنترل خودآرایی»، «تعدیل شهوت رانی»، «کنترل مدگرایی»، «اصلاح تحسین خواهی» به‌عنوان حکمت برشمرده‌اند (دهقان پور و اوشلی، ۱۳۹۹).

در مجموع هیچ‌کدام از این مقالات به مقایسه نگرش دو گروه دختران دوره دبیرستان و دانشجویان نپرداخته‌اند. دختران از ۱۲ تا ۱۸ سالگی صفات ثانویه جنسی بروز می‌یابد و گرایش به جنس مخالف، پیامد عاطفی این تغییرات جسمی است (Shaffer, Kipp, 2013 به نقل از عبدالله معتمدی ۱۳۹۷). علاوه بر آن خود دختران در این دوره سنی به اندام و زیبایی‌های خود توجه ویژه‌ای دارند؛ از یک‌سو ممکن است از نظر آنان حجاب مانع این جلوه‌نمایی زیبایی‌ها آنان بشود. از سوی دیگر رعایت حجاب در این سن می‌تواند با برخی ویژگی‌های نوجوانان در تعارض قرار گیرد و سبب تردیدهایی در باورهای قبلی او شود. این دو زمینه با مدیریت عالمانه و عامدانه خانواده‌ها هدایت نشوند، حجاب دختران را با چالش روبه‌رو می‌کنند، و در مقابل با هدایت آگاهانه والدین می‌تواند تسهیل‌گر و استحکام‌بخش رفتار محجوبانه دختران منجر شود. این دوره دختران مقدمه‌ای برای ساخت دنیای جدید بر اساس اندیشه‌های خود آنان است. وقتی که دختران نوجوان احساس کنند که نوع پوشش خود را بر اساس یک تحلیل و شناخت انتخاب کرده‌اند، نسبت به زمانی که احساس کنند که حجاب آنان ناشی از القای والدین است و خود دلیلی برای آن ندارند، در حفظ و استمرار آن متفاوت عمل خواهد کرد (معتمدی، ۱۳۹۷). آقایان طیبی‌نیا و احمدی در یک مطالعه با نمونه ۱۰۶۹ نفری در مناطق ۱۹ گانه شهر همدان در بین دانش‌آموزان اول، دوم و سوم و رشته‌های مختلف تحصیلی علوم انسانی، تجربی، ریاضی و فیزیک و کاردانش دختران در یک مدل تحلیل مسیر رابطه همبستگی بین «میزان آگاهی»، «میزان باور» و «میزان التزام عملی به حجاب» با «میزان رعایت حجاب» از سوی دختران را به ترتیب ۰/۶۵، ۰/۷۱ و ۰/۸۰ نشان داده‌اند. (طیبی‌نیا و احمدی، ۱۳۹۲: ۶۱). این ضرایب همبستگی نشان می‌دهد بخش اعظم میزان رعایت حجاب از سوی دختران در دوران مدرسه شکل می‌گیرد و به‌عنوان ذخیره دانش حجاب در



دختران نهادینه می‌شود.

باین حال، تمایل به خودنمایی در دوره نوجوانی باید از سوی والدین به رسمیت شناخته شود و در قالب برنامه‌ای خردمندانه باید هدایت شود. در این راستا، تغییر نوع نگرش نوجوان به هستی از طریق تقویت مباحث خداشناسی، مهم‌ترین محور قابل توجه است. علاوه بر این‌ها، فراهم کردن فرصت‌ها برای بروز خودنمایی برای دختران نوجوان در جمع سایر دختران و محارم نیز می‌تواند تا حدی مناسب باشد (معتمدی، ۱۳۹۷).

«دختران ۱۸ تا ۲۴ ساله، دوره تحصیلی متوسطه به پایان رسانده‌اند. اغلب آنان وارد دانشگاه‌های کشور می‌شوند. فضای دانشگاه‌ها از همه لحاظ بسیار متفاوت از فضای دبیرستان‌ها است. دختران در فضای دانشگاه‌ها از آزادی بیشتری برخوردارند. کنترل والدین تقریباً به صفر می‌رسد. دررفت و آمد، تشکیل کلاس، حضور در کلاس و سایر موارد مشابه وجود ندارد. دانشجویان دانشگاه‌ها برخلاف دانش آموزان دبیرستانی از یک شهر، یا یک محل، یا یک فرهنگ معین نیستند؛ بلکه از شهرها و قومیت‌های مختلف در دانشگاه با یکدیگر آشنا می‌شوند. احساس استقلال پس از ورود به دانشگاه، رویارو شدن با الگوهای گوناگونی از پوشش و آرایش و نیز دوستی‌های جدید دختران با یکدیگر بار دیگر ممکن است نحوه پوشش دختران را تحت تأثیر قرار دهد. علاوه بر این موارد، جو کلی دانشگاه‌ها شامل اختلاط دختران و پسران، نوع نگاه اساتید به موضوعات اعتقادی و حجاب، محتوای دروس دانشگاه‌ها به‌ویژه در رشته‌های علوم انسانی که همراه با دیدگاه‌های سکولار و فمینیستی است، از دیگر عواملی است که بنیادهای فکری دختران را برای حفظ حجابشان متزلزل کند» (معتمدی، ۱۳۹۷: ۱۱۸).

۴. مبانی و چارچوب مفهومی پژوهش

واژه «حجاب» در آیات سوره‌های مبارکه «۴۶ اعراف، ۴۵ اسراء، ۱۷ مریم، ۵۳ احزاب، ۳۲ صاد، ۵ فصلت، ۵۱ شوری و ۱۵ مطففین» قران کریم بیش‌تر به معنی‌های حقیقی و مجازی پرده، حاجز، مانع و حائل استعمال شده است. علامه طباطبایی درباره ۸ آیه فوق در المیزان به ترتیب می‌فرماید:

۱- منظور از حجاب در آیه ۴۶ سوره اعراف: «وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ...» معنای حجاب روشن است، آن ساتری است که بین دو چیز حائل شود و اعراف به معنای قسمت‌های بالای حجاب و تله‌ای شنی و عرفی به معنی یال اسب و تاج خروس و قسمت بالای هر چیزی است معلوم می‌شود که این کلمه به هر معنا که استعمال شود معنای علو و بلندی در آن هست ... مراد از اعراف قسمت بالای حجابی است که حائل بین دوزخ و بهشت است» (طباطبائی، ۱۳۶۶، ج ۸: ۱۶۹) در این آیه حجاب همان اعراف است، همان مکان مرتفعی که میان دو گروه بهشتیان و دوزخیان کشیده می‌شود.

۲- منظور از حجاب در آیه ۴۵ اسراء: «وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسُورًا» (در این آیه حجاب به وصف «مستورا» به معنای حجابی است که به چشم نمی‌آید به



خلاف سایر حجاب‌های معمولی که با آن چیزی را از چیزی دیگر پنهان می‌کنند، معلوم می‌شود که این حجاب، حجاب معنوی است که خداوند میان رسول خدا ﷺ از این جهت که خواننده قرآن و حامل آن است و میانه مشرکین که ایمان به روز جزا ندارند افکنده و او را از ایشان پنهان می‌نموده و در نتیجه نمی‌توانستند حقیقت آنچه از معرف قرآن نزد وی است بفهمند و بدان ایمان آورند» (طباطبائی، ۱۳۶۶، ج ۱۳: ۱۹۱). منظور از حجاب در این آیه پرده لجاجت، تعصب، غرور و جهل و نادانی است که حقایق قرآن را از دیدگاه فکر و عقل آن‌ها پنهان می‌داشت و به آن‌ها اجازه نمی‌داد حقایق روشنی همچون توحید و معاد و صدق دعوت پیامبر ﷺ را درک کنند.

۳- منظور از حجاب در آیه ۱۷ سوره مریم: «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا» («کلمه حجاب» به معنای هر چیزی است که چیزی را از غیر بپوشاند و از این کلمه چنین برمی‌آید که گویا مریم خود را از اهل خویش پوشیده داشت تا قلبش برای اعتکاف و عبادت فارغ‌تر باشد» (طباطبائی، ۱۳۶۶، ج ۱۴: ۴۹). پس خداوند در مقابل قوم او پرده‌هایی انداخت و سپس روح خود را به سوی او فرستاد که به‌صورت انسانی بی‌عیب و نقص در مقابلش قرار گیرد. با توجه به این توضیحات منظور از حجاب در این آیه پوشش و پرده نامرئی و مجازی بوده است.

۴- منظور از حجاب در آیه ۵۳ احزاب: «وَ إِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسَأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» («و هنگامی که چیزی از وسایل زندگی را (به‌عنوان عاریت) از آنان (همسران پیامبر) می‌خواهید از پشت پرده بخواهید. در اینجا منظور از حجاب، پوشش زنان نیست؛ بلکه حکمی اضافه بر آن است که مخصوص همسران پیامبر ﷺ بوده است.» ضمیر «هن» به همسران رسول خدا ﷺ برمی‌گردد، و درخواست متاع از ایشان، کنایه است از اینکه مردم با ایشان درباره حوائجی که دارند سوال کنند، و معنایش این است که اگر به خاطر حاجتی که برایتان پیش آمده، ناگزیر شدید با یکی از همسران آن جناب صحبتی بکنید، از پس پرده صحبت کنید، «ذلکم اطهر لقلوبکم و قلوبهن» این جمله مصلحت حکم مزبور را بیان می‌کند، و می‌فرماید: برای اینکه وقتی از پشت پرده با ایشان صحبت کنید، دل‌هایتان دچار وسوسه نمی‌شود، و در نتیجه این رویه، دل‌هایتان را پاک‌تر نگه می‌دارد (طباطبائی، ۱۳۶۶، ج ۱۶: ۵۲۸).

۵- منظور از حجاب در آیه ۳۲ صاد: «حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ» («تا آن‌که از دیدگانش پنهان شدند». در داستان حضرت سلیمان نبی خداوند غروب خورشید را از طریق پشت پرده واقع شدن توصیف می‌کند و برای آن کلمه حجاب را می‌آورد. (حضرت از شدت علاقه به تماشای آن‌ها از نماز اول وقت بازماند و خود را ملامت کرد) و گفت من علاقه به اسبان را بر یاد خدا ترجیح دادم تا خورشید غروب کرد (و یا اسبان از نظرم ناپدید شدند) (طباطبائی، ۱۳۶۶، ج ۱۷: ۳۲۰).

۶- منظور از حجاب در آیه ۵ فصلت: «وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَأَعْمَلْ إِنَّنَا عَامِلُونَ» («می‌گویند دل‌هایمان درباره آنچه تو ما را به آن دعوت می‌کنی در



پرده‌هایی است و در گوش‌های ما سنگینی است و بین ما و تو فاصله است توکار خود را انجام بده، حتماً ما هم کار خود را انجام می‌دهیم.» حجاب در این آیه به معنای پوشش است. البته پوشش‌های جهل و تعصب و لجاجت و عناد و تقلیدهای کورکورانه که باعث شده فاصله‌هایی مانند پرده‌ای ضخیم بین آن‌ها و پیامبر به وجود آید (طباطبائی، ۱۳۶۶، ج ۱۷: ۵۷۶ و ۵۷۵).

۷- منظور از حجاب در آیه ۵۱ شوری: «وَمَا مَكَانَ لِنِسْرِ أَنْ يَكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحِيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» و برای هیچ بشری این چنین نخواهد بود که خدا با او تکلم کند مگر از طریق وحی یا از پس پرده. در این آیه من وراء حجاب یا از پشت حجاب حرف زدن یا مانند حرف زدن خداوند در کوه طور با حضرت موسی علیه السلام است و یا من وراء حجاب تعبیری از رویای صادقه است (طباطبائی، ۱۳۶۶، ج ۱۸: ۱۱۵).

۸- منظور از حجاب در آیه ۱۵ مطففین: «كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ»: این چنین نیست (که آن‌ها می‌پندارند)، بلکه اینان در آن روز از پروردگارشان محجوب‌اند. «مراد به محجوب بودن از پروردگارشان در روز قیامت محروم‌شان از کرامت قرب و منزلت است، و شاید منظور محجوب بودن از رحمت خداست همین باشد» (طباطبائی، ۱۳۶۶، ج ۲۰: ۵۶۱).

در هشت آیه فوق‌الذکر از کلمه «حجاب» چهار معنی کلی «اعراف»، همان مکان مرتفع میان بهشتیان و دوزخیان»، «پوشش، همان پرده‌های لجاجت و تعصب و غرور و جهل و نادانی و عناد و تقلیدهای کورکورانه»، «پوشش همان پرده نامرئی و مجازی» و «حکمی اضافه بر پوشش مخصوص همسران پیامبر صلی الله علیه و آله» استنباط می‌شود.

در مجموع حجاب به معنی حائل شدن بین دو چیز است که در ضمن آن یک مفهوم حفاظتی و نگه‌دارنده در آن نهفته است و علاوه بر آن برتری یکی از طرفین حائل نیز مدنظر است. از یک سو حجاب ماهیتاً یک امر فردی نیست بلکه یک امر اجتماعی و فرهنگی است، از سوی دیگر حجاب در فقه مذاهب اسلامی و ادیان ابراهیمی به‌عنوان دستورالعمل زندگی فردی و اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است.

پس از ورود جریان نوگرایی به جهان اسلام مسئله حجاب با تنش‌هایی روبه‌رو شده‌اند. رابطه حجاب با مفهوم زن در جوامع مدرن، مسئله حقوق زن و جایگاه اجتماعی زنان و اخیراً مسئله جهانی شدن از مواردی است که مسئله حجاب را به‌عنوان یکی از مسائل مهم در عرصه دین و جامعه مطرح ساخته است (مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، بی تا، ج ۹: ۴۴۲).

در این مقاله گرایش به حجاب به‌عنوان یک مفهوم محافظ برای دختران در جوامع دارای حضور مردان در دو دوره متفاوت از لحاظ کنترل والدین در زیست جهان دختران نوجوان و جوان مدنظر است. در واقع حجاب یک نوع حائل قائل شدن فطری در درون زن برای پوشاندن برتری‌های خود (همان مظاهر زنانگی) از جنس مقابل است، به‌عبارت‌دیگر حجابی همان تمایل به پاکی، عفت و حیای فطری برای



پنهان داشتن جلوه‌های زنانه است یا حجاب عبارتست پوشاندن برخی از نقاط بدن زنان در شریعت اسلامی.

۵. روش پژوهش

روش تحقیق اساسی‌ترین مقوله پژوهش است. چنانچه روش متناسبی با موضوع پژوهش انتخاب شود، کار تحقیق سریع‌تر و مطمئن‌تر انجام می‌شود. مطالعه همه پدیده‌ها از محورهای همانند پدیداری، پنداری، ساختاری، رفتاری، استقراری، استمراری، مقداری و آثاری می‌گذرند. طبعاً هر یک از این رویکردها روشی مناسب با خود را طلب می‌کند. با توجه به موضوع و اهداف مقاله از روش پیمایش استفاده شده است. این روش برای گرفتن پاسخ از نمونه و تعمیم یافته‌ها در جامعه مناسب می‌باشد.

جمعیت آماری دختران دوره دبیرستان آخر و دوره لیسانس در سال ۱۳۹۹ می‌باشد. تعداد نمونه بر اساس خطای ۳ درصد و احتمال نگرش ۵۰ درصد برابر هزار و صد و یازده نفر شد. جهت تأمین افت نمونه تعداد نمونه را به ۱۲۰۰ نفر رسانده شد. سپس بر اساس نسبت جمعیت زنان بر اساس آخرین سرشماری ایران (سال ۱۳۹۵) تعداد نمونه در استان‌ها توزیع شد. با اختصاص ۵۰ درصد نمونه در هر استان به دختران دوره متوسطه و ۵۰ درصد دیگر به دختران دوره لیسانس با رعایت چارچوب نمونه‌گیری، نمونه‌گیری انجام گردید (شرح کامل در جدول زیر آمده است).

حجم نمونه از طریق فرمول کوکران با ۳ درصد خطا و با احتمال ۰/۵ به شرح زیر محاسبه شده است.

نام شهر	جمعیت زنان	نمونه پیشنهادی	نمونه اخذ شده
آذربایجان شرقی	۱۹۲۰۲۵۲	۵۸	۵۵
آذربایجان غربی	۱۶۰۶۹۰۰	۴۹	۴۹
اردبیل	۶۲۰۱۶۵	۱۹	۲۰
اصفهان	۲۵۲۱۳۳۳	۷۷	۷۵
البرز	۱۳۳۶۰۶۵	۴۱	۴۰
ایلام	۲۸۴۹۵۹	۹	۱۵
بوشهر	۵۴۲۶۷۸	۱۷	۲۰
تهران	۶۵۹۳۹۶۵	۲۰۱	۲۰۰
چهارمحال و بختیاری	۴۶۵۴۰۷	۱۴	۱۵
خراسان جنوبی	۳۷۸۹۸۱	۱۲	۱۵
خراسان رضوی	۳۱۸۹۳۱۶	۹۷	۹۵
خراسان شمالی	۴۲۹۴۵۹	۱۳	۱۵
خوزستان	۲۳۲۱۸۳۵	۷۱	۷۰
زنجان	۵۲۲۶۱۲	۱۶	۱۵
سمنان	۳۴۵۷۰۴	۱۱	۱۵
سیستان و بلوچستان	۱۳۳۳۰۸۳	۴۲	۴۰

نام شهر	جمعیت زنان	نمونه پیشنهادی	نمونه اخذ شده
فارس	۲۳۹۰۰۲۳	۷۳	۷۰
قزوین	۶۲۳۲۶۲	۱۹	۱۵
قم	۶۳۳۷۴۳	۱۹	۱۵
کردستان	۷۹۰۳۲۵	۲۴	۲۰
کرمان	۱۵۴۷۰۳۰	۴۷	۴۵
کرمانشاه	۹۶۴۴۱۹	۲۹	۲۵
کهگیلویه و بویراحمد	۳۵۱۶۶۶	۱۱	۱۵
گلستان	۹۳۰۴۹۲	۲۸	۲۵
گیلان	۱۲۶۳۰۹۹	۳۸	۲۵
لرستان	۸۶۷۷۶۰	۲۶	۲۵
مازندران	۱۶۳۹۵۸۴	۵۰	۵۰
مرکزی	۷۰۳۳۲۴	۲۱	۲۲
هرمزگان	۸۶۹۶۰۱	۲۶	۲۵
همدان	۸۵۷۹۱۶	۲۶	۲۵
یزد	۵۵۲۵۲۰	۱۷	۱۵
کل	۳۹۴۳۷۸۱۸	۱۲۰۰	۱۲۰۰

۶. یافته‌ها و تحلیل داده‌ها

تجزیه و تحلیل اطلاعات یکی از پایه‌های اصلی پژوهش‌ها و مقالات کمی است. با کمک آن تمامی فعالیت‌های علمی کمی تا رسیدن به یک نتیجه مطلوب، کنترل و هدایت می‌شوند. اولین داده‌هایی که از مطالعات کمی به دست می‌آید، به صورت داده‌های خام نمایش داده می‌شود که هیچ معنی و مفهومی ندارند. برای تبدیل اعداد و ارقام خام و نامفهوم این مقاله به مفاهیم معنی‌دار از دودسته پردازش اصلی به طور عمده از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی استفاده شده است.

۶-۱. سیمای پاسخگویان

۶-۱-۱. نوع فعالیت نمونه

از کل نمونه مورد مطالعه ۴۴/۱ درصد صرفاً دانش‌آموز و ۳۵/۴ درصد صرفاً دانشجو بوده است. ۲۰/۱ درصد نمونه علاوه بر شغل دانش‌آموزی و دانشجویی دارند. ۴/۵ درصد خود را علاوه بر شغل دانش‌آموزی و دانشجویی «خانه‌دار»، ۴/۹ درصد «بیکار»، ۲/۷ درصد «شاغل دولتی» و ۸/۴ درصد «شاغل در مراکز غیردولتی» عنوان کرده‌اند (جدول ۱).

جدول ۱- توزیع فراوانی و درصد فراوانی نوع فعالیت دانش‌آموزان و دانشجویان بر حسب دوره تحصیلی

دوره تحصیلی	متوسطه		دانشجو		کل	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
دانش‌آموز	۵۲۹	۹۰٫۹	۰	-	۵۲۹	۴۴٫۱
دانشجو	۰	-	۴۲۵	۶۸٫۸	۴۲۵	۳۵٫۴



کل		دانشجو		متوسطه		دوره تحصیلی
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۴,۵	۵۴	۶,۰	۳۷	۲,۹	۱۷	خانه‌دار
۴,۹	۵۹	۶,۱	۳۸	۳,۶	۲۱	بیکار
۲,۷	۳۲	۵,۰	۳۱	۰,۲	۱	شاغل دولتی
۸,۴	۱۰۱	۱۴,۱	۸۷	۲,۴	۱۴	شاغل غیردولتی
۱۰۰,۰	۱۲۰۰	۱۰۰,۰	۶۱۸	۱۰۰,۰	۵۸۲	کل

۶-۱-۲. سن نمونه

۹۵/۲ درصد دانش آموزان نمونه بین ۱۵ تا ۱۸ و ۴/۸ درصد بین ۲۰ تا ۲۳ سال سن دارند. ۴/۸ درصد دانش آموز در سن ۲۰ تا ۲۳ نشان می‌دهد که در بین دانش آموزان این دوره تأخر علمی وجود دارد. ۸۵/۳ درصد دانشجویان کارشناسی در سن ۱۸ تا ۲۳ سال و ۱۴/۷ درصد در سن ۲۴ سال و بالاتر قرار دارند. ۱۴/۷ درصد نیز در این دوره تأخر علمی دارند. با کسر ۴/۸ درصد دوره متوسطه از ۱۴/۷ درصد دوره کارشناسی ۹/۹ درصد تأخر علمی به دوره کارشناسی دارد (جدول ۲).

جدول ۲- توزیع فراوانی و درصد فراوانی سن دانش‌آموزان و دانشجویان برحسب دوره تحصیلی

کل		دانشجو		متوسطه		دوره تحصیلی	سن (سال)
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۹,۱	۱۰۹	-	-	۱۸,۷	۱۰۹	۱۵	
۹,۶	۱۱۵	-	-	۱۹,۸	۱۱۵	۱۶	
۹,۸	۱۱۸	-	-	۲,۰۳	۱۱۸	۱۷	
۱۶,۷	۲۰۰	۲,۶	۱۶	۳۱,۶	۱۸۴	۱۸	
۷	۸۴	۹,۱	۵۶	۴,۸	۲۸	۱۹	
۹,۸	۱۱۸	۱۷,۵	۱۰۸	۷,۱	۱۰	۲۰	
۱۱	۱۳۲	۲۰,۲	۱۲۵	۱,۲	۷	۲۱	
۱۰	۱۲۰	۰,۱۸	۱۱۱	۱,۵	۹	۲۲	
۹,۴	۱۱۳	۱۸	۱۱۱	۰,۳	۲	۲۳	
۷,۶	۹۱	۱۴,۷	۹۱	-	-	۲۴	
۱۰۰	۱۲۰۰	۱۰۰	۶۱۸	۱۰۰	۵۸۲	کل	

۶-۱-۳. وضعیت تأهل نمونه

داده‌های (جدول ۳) نشان می‌دهد ۱۱/۸ درصد دختران در حال تحصیل دوره متوسطه و کارشناسی ازدواج کرده‌اند. این درصد گویای تأخر ازدواج در گروه سنی ۱۵ تا ۲۴ ساله دختران در حال تحصیل



است. سرعت ازدواج نیز در این مدت به طور متوسط در سال بر مبنای سال ورود به دانشگاه ۸/۰ بوده است.

جدول ۳- توزیع فراوانی و درصد فراوانی وضعیت تأهل دانش آموزان و دانشجویان برحسب دوره تحصیلی

وضعیت تأهل	دوره تحصیلی		متوسطه		دانشجو		کل
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	درصد
مجرد	۵۵۱	۹۴,۷	۵۰۶	۸۱,۹	۱۰۵۷	۸۸,۰	
متاهل	۳۰	۵,۳	۱۱۱	۱۸,۰	۱۴۱	۱۱,۸	
سایر	۱	۰,۲	۱	۰,۲	۲	۰,۲	
کل	۵۸۲	۱۰۰,۲	۶۱۸	۱۰۰,۰	۱۲۰۰	۱۰۰,۰	

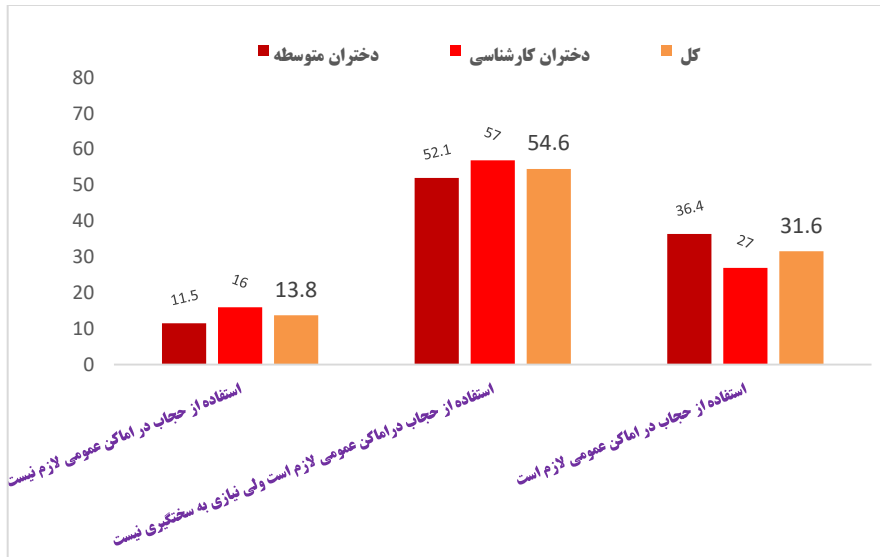
۲-۶. تحلیل داده‌های نگرش دختران به حجاب

۲-۶-۱. نگاه فعلی دختران به حجاب در اماکن عمومی

بر اساس آیه ۳۱ سوره نور ﴿... وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ...﴾ رعایت حجاب و پوشاندن محل‌های زینتی همانند مو و سایر اعضای بدن به جز صورت و دو دست از دیدگاه فقها بر زنان واجب است. در یک سوال نظر دختران دانش‌آموز دوره متوسطه و دختران دانشجوی کارشناسی درباره استفاده بانوان از حجاب در اماکن عمومی پرسیده شده است؟ در پاسخ به این سوال ۸/۱۳ درصد دختران مورد مطالعه استفاده از حجاب در اماکن عمومی را لازم نمی‌دانند. ۶/۵۴ درصد آنان استفاده از حجاب در اماکن عمومی لازم می‌دانند ولی به دخالت دولت و سختگیری اعتقاد ندارند؛ به نوعی حجاب را مسئله شخصی و فردی قلمداد می‌نمایند. از یک سو تنها ۶/۳۱ درصد دختران داشتن حجاب در اماکن عمومی لازم و ضروری می‌دانند و به نوعی به حجاب اسلامی اعتقاد دارند و خواهان آرامش روانی بین افراد جامعه و خواهان لذت‌های جنسی، در چارچوب و کادر خانواده و با ازدواج مشروع هستند. از سوی دیگر ۶/۳۱ درصد دختران به حجاب اسلامی اعتقاد و نظر مراجع عظام و قرآن را قبول دارند. اعتقاد به حجاب اسلامی در بین دختران متوسطه ۴/۳۶ درصد و در بین دختران دانشجویی کارشناسی ۲۷ درصد بوده است. از مدرسه تا دانشگاه در عرض ۴ سال در دانشگاه‌های جمهوری اسلامی ایران همین اعتقاد به حجاب در بین دختران ۴/۹ درصد کاهش یافته است و این کاهش با آزمون آماری «کای دو» و «وی کرامر» در سطح ۹۵ درصد اطمینان مورد تأیید است.

قابل ذکر است از ۶/۳۱ درصد دخترانی که اعتقاد به حجاب در اماکن عمومی دارند تنها ۸/۸ درصد آنان معتقدند دختران باید بدون آرایش در اماکن عمومی حضور پیدا کنند. ۲/۲۲ درصد معتقدند

با آرایش ملایم و ۶/۰ درصد معتقدند با آرایش غلیظ در اماکن عمومی حضور پیدا کنند؛ این به‌نوعی همان خودنمایی دختران است که تقریباً به نظر ۴/۶۸ درصد که به‌نوعی معتقد بودند زنان در اماکن عمومی می‌توانند بدون رعایت حجاب اسلامی حضور پیدا کنند.



۲-۲-۶. جایگاه فقهی حجاب در بین دختران

حجاب به‌عنوان عامل و پوشش زن، برای اخفای محل زینت‌های زنان است و بر اساس آیه حجاب، پوشش شرعی بر زنان واجب شده است. طبق آیه حجاب زنان برای حفظ عفت و شرافت خود به جزء صورت و دو دست، تمام اعضای بدن و مواضع زینت و زیور خود را از نگاه و رؤیت مردان نامحرم و بیگانه بپوشانند؛ زیرا که به قول آیه الله مطهری «از نظر تصاحب قلب‌ها و دل‌ها، مرد شکار است و زن شکارچی، همچنانکه از نظر تصاحب جسم و تن، زن شکار است و مرد شکارچی. میل زن به خودآرائی از این نوع حس شکارچی‌گری او ناشی می‌شود.... این زن است که به‌حکم طبیعت خاص خود می‌خواهد دلبری کند و مرد را دلباخته و در دام علاقه به خود اسیر سازد» (مطهری، ۱۳۸۰: ۸۸). شاید وجه تقدم دستور «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ» در آیه ۳۰ سوره نور نسبت به دستور «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ» در آیه ۳۱ همان سوره همین وجه خودنمایی و جلوه‌گری زنان باشد. همین آیه نشان می‌دهد حکم شارع مقدس در خصوص حجاب علاوه بر بعد فردی فی حد ذاته یک حکم اجتماعی نیز است. به همین منظور جهت بررسی میزان شناخت دختران از مسئله فقهی حجاب سوال شد «حکم فقهی اسلام درباره حجاب چیست؟» ۴/۶۲ درصد دختران ۱۵ تا ۲۴ ساله ایران به این سوال ین‌گونه پاسخ دادند که «حجاب جزء احکام اسلامی و واجب شرعی است» این



پاسخ نشانه می‌دهد حداقل حدود دوسوم دختران گروه سنی فوق حکم فقهی حجاب را کامل یاد گرفته‌اند و در ذهن آنان حکم فقهی حجاب نقش بسته است. در مقابل ۲۶/۱ درصد دختران حکم حجاب را واجب ندانسته و به‌عنوان یک امر ارشادی قلمداد می‌کنند. این نکته قابل ذکر است اکثر این دختران حکم فقهی حجاب را نمی‌دادند منتهی این برداشت بر ساخته ذهنی آنان با توجه به شرایط اجتماعی است که رسانه‌ها و افکار برخی اقشار خاص اجتماعی مبلغ و مؤید این نوع نظریه است. ۱۱/۵ درصد برای حکم حجاب تاریخ مصرف قائل شده‌اند. به طوریکه از نظر ۸/۷ درصد وجوب حکم حجاب مختص صدر اسلام بوده و با توجه به شرایط امروز جامعه ایران، دیگر واجب نیست و ۲/۸ درصد برای وجوب حکم حجاب غیردائمی و عدم همیشگی قائل شده‌اند (جدول ۴).

این تفاوت حکم حجاب در بین دو دوره تحصیلی دختران متوسطه و کارشناسی کاملاً مشهود است. ۶۶/۲ درصد دختران قبل از ورود به دانشگاه حجاب را جزء احکام اسلامی و واجب شرعی دانسته‌اند و در مقابل ۵۸/۹ درصد دختران دوره کارشناسی به این حکم حجاب قائل هستند. این تنزل ۷/۳ درصد فهم حکم فقهی حجاب با آزمون آماری کای دو با مقدار ۱۰/۶۹ در سطح ۹۵ درصد اطمینان مورد تأیید است (جدول ۴).

جدول ۴- توزیع فراوانی و درصد فراوانی حکم فقهی حجاب دانش‌آموزان و دانشجویان برحسب دوره تحصیلی

دوره تحصیلی		متوسطه		دانشجو		کل
حکم فقهی حجاب	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
وجوب حکم حجاب همیشگی و دائمی نیست	10	1.7	24	3.9	34	2.8
وجوب حکم حجاب مختص صدر اسلام بوده و با توجه به شرایط امروز جامعه ایران، دیگر واجب نیست	51	8.8	53	8.6	104	8.7
حکم حجاب واجب نیست فقط به‌عنوان یک امر ارشادی توصیه شده است	136	23.4	177	28.6	313	26.1
حجاب جزء احکام اسلامی و واجب شرعی است	385	66.2	364	58.9	749	62.4
کل	582	100.0	618	100.0	1200	100.0
آماره‌ها	Chi-Square= 10.69 Cramer's V= 0.094		df= 3	sig= 0.014		

۶-۲-۳. نگرش دختران

در این بخش مقاله به ابعاد و سهم ابعاد «نگرش به حجاب» و «مقایسه بین نگرش‌های دختران دبیرستانی و کارشناسی» پرداخته می‌شود. متغیر «گرایش به حجاب» دارای سه بعد است. مقدار همبستگی ابعاد نگرش (متغیر واسه) به حجاب به ترتیب بعد عاطفی (متغیر مستقل در حد متوسط، $r=0/522$)، بعد شناختی (متغیر مستقل در حد متوسط، $r=0/428$) و بعد رفتاری متغیر مستقل در حد ضعیف، $r=0/330$) در بین دختران دارای تحصیلات کارشناسی و دبیرستانی می‌باشد. بعد عاطفی



نگرش دختران ۱/۲ برابر بعد شناختی آنان و ۱/۶ برابر بعد رفتاری آنان است. بالا بودن بعد عاطفی نگرش به حجاب نسبت به بعد شناختی و رفتاری در بین دختران کماکان نقش عاطفی حجاب بر سایر بخش‌های حجاب برتری دارد. بدین معنی بعد تأملی، فکری و شناختی حجاب در بین دختران کارشناسی و دبیرستانی ایران از جایگاه پایینی برخوردار است. این آماره نشان می‌دهد طی ۴۰ سال گذشته جمهوری اسلامی نتوانسته بعد تأملی نگرش به حجاب دختران افزایش دهند. تغییرات حجاب دختران بعد از ورود به دانشگاه به خاطر همین برجسته بودن بعد عاطفی حجاب است (نگاره ۱).

میزان همبستگی آیتم‌های «احترام بیشتری حجاب در جامعه»، «حجاب موجب عفت و پاک‌دامنی» و «حجاب موجب افزایش معنویت» به ترتیب ۰/۴۲، ۰/۴۱ و ۰/۴۰ (جملگی در حد متوسط) با متغیر مکنون «بعد عاطفی» می‌باشد. این آماره‌ها نشان می‌دهد نقش آنان در شکل‌گیری متغیر مکنون «بعد عاطفی» نگرش دختران به حجاب تقریباً برابر است. از لحاظ عاطفی نگاه دختران به جایگاه «احترام به حجاب در جامعه» نسبت به نقش و کارکرد ایجاد «عفت و پاک‌دامنی حجاب در جامعه» و نقش و کارکرد افزایش «معنویت در جامعه» بالاتر بوده است.

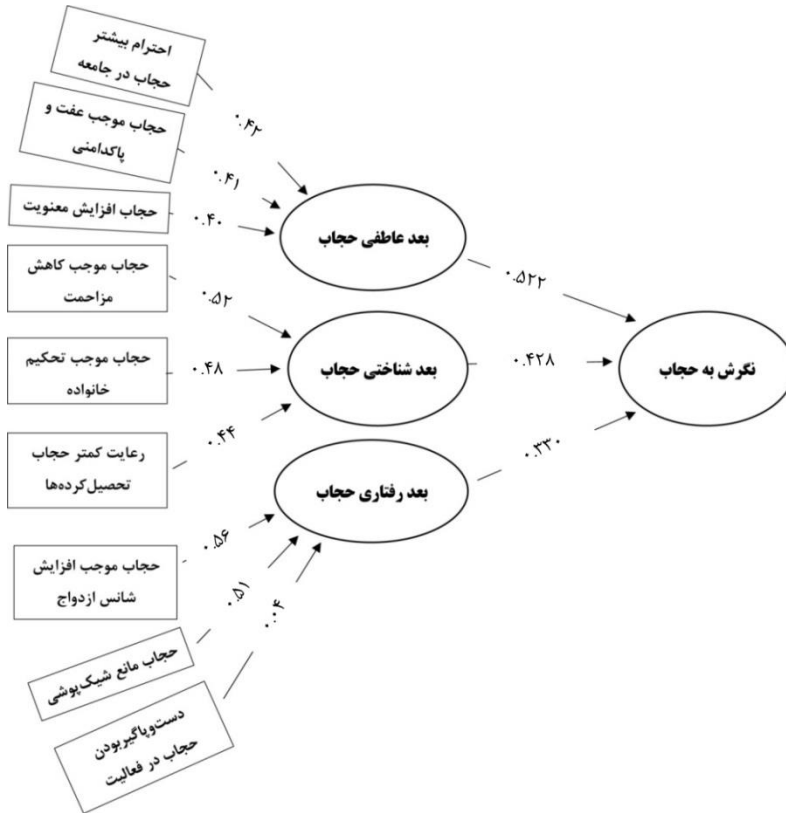
میزان همبستگی آیتم‌های «حجاب موجب کاهش مزاحمت‌های خیابانی»، «حجاب موجب تحکیم خانواده» و «رعایت کمتر حجاب توسط تحصیل‌کرده‌ها» به ترتیب ۰/۵۲، ۰/۴۸ و ۰/۴۴ (جملگی در حد متوسط) با متغیر مکنون «بعد شناختی حجاب» می‌باشد. همبستگی‌های فوق نشان می‌دهد نقش و کارکرد صیانت از مزاحمت‌های خیابانی حجاب در مرتبه اول قرار دارد.

میزان همبستگی آیتم‌های «حجاب موجب افزایش شانس ازدواج»، «حجاب مانع شیک‌پوشی» و «دست‌وپا گیر بودن حجاب در فعالیت‌ها» به ترتیب ۰/۵۶، ۰/۵۱ و ۰/۰۴ (جملگی در حد متوسط) با متغیر مکنون «بعد رفتاری حجاب» می‌باشد. همبستگی‌های فوق نشان می‌دهد از نظر دختران کماکان نقش و کارکرد حجاب به‌عنوان عامل افزایش شانس ازدواج دختران در مرتبه اول قرار دارد. بدین معنی است ته‌نشست‌های حجاب در ذهن پسران جامعه ایران کماکان حضور دارند و در انتخاب همسر ظهور پیدا می‌کنند و تمایل آنان را به سمت دختران باحجاب افزایش می‌دهد.

ضرایب همبستگی‌های بالا نشان می‌دهد ته‌نشست ارزش‌های حجاب، عفاف، اخلاق و رفتارهای اسلامی در بین دختران ایران اسلامی برای سلامت فردی و اجتماعی دختران ضرورت دارد. زحمت حجاب، یک نوع حق بیمه‌ای است که زنان باحجاب برای تأمین سلامت جامعه می‌پردازند؛ زیرا که حجاب، به‌عنوان سپر جریان یافتن هوای نفس و نگاه‌های آلوده و فساد آمیز به حریم پاک زنان می‌شود منتهی این نقش حجاب در بین دختران رو به کاهش و افول است. جایگاه و نوع آفرینش زن این را می‌طلبد که این وجود و گوهر هستی آفرینش، در صدف حجاب قرار گیرد تا ارزش‌های والای انسانی آن محفوظ بماند. خداوند طبیعت، مرد را مظهر طلب و عشق و تقاضا و طبیعت زن را مظهر مطلوب بودن و معشوق بودن آفریده است، زن را گل و مرد را بلبل، زن را شمع و مرد را پروانه قرار داده است (مطهری).



انگاره ۱- توزیع سهم ابعاد نگرش به حجاب دختران و متغیرهای اندازه‌گیری در ابعاد آن (دختران کارشناسی و دبیرستان)



۷. نتیجه‌گیری

یکی از مسائل اجتماعی و سیاسی جامعه اسلامی ایران حجاب دختران به عنوان یک امر شرعی است. ۶۲/۴ درصد دختران ۱۵ تا ۲۴ ساله ایران مسئله حجاب را جزء احکام اسلامی و واجب شرعی دانسته‌اند. این مقاله با استفاده از روش پیمایش مورد کنکاش قرار گرفته است. نمونه کشوری این مقاله و پژوهش با استفاده از روش کوکران و با روش نمونه‌گیری طبقه‌ی و با رعایت سایر چارچوب‌های نمونه‌گیری ۱۲۰۰ نفر در کل کشور متناسب با جمعیت هر استان جهت بررسی مسئله حجاب جامعه ایران انتخاب شد. جامعه انسانی از سه عنصر «انسان (زن و مرد)»، «ساختار جامعه» و «روابط بین این دو» تشکیل شده است. در تکوین انسان در بین روابط انسانی دو نوع ارتباط «مرد با مرد» و «زن با زن» از قوانین ساده‌تری برخوردار هستند زیرا آسیب‌پذیری کمتری بین دو جنس موافق وجود دارد. این قوانین در ارتباط دو جنس مخالف پیچیده‌تر می‌شود زیرا که آسیب‌پذیری در این نوع روابط بیشتر است. در ارتباط

نوع سوم (ارتباط دو جنس مخالف) بر اساس طبیعت و عرف جامعه، زنان بیشتر از مردان آسیب می‌بینند. در این نوع ارتباط حجاب به‌عنوان یک سپر برای کاهش آسیب‌پذیری زنان کارکرد دارد و از حجاب می‌توان تضمین‌کننده‌ی سلامت جسمی و روحی زنان و سلامت جامعه یادکرد. بنابراین زنان برای ایجاد آرامش روحی و روانی زن و جامعه باید از یک سری قوانین جامع تبعیت کنند. قوانین روابط دو جنس مخالف بر اساس کلام وحی، دستورات پیامبران و امامان در کلمه حجاب خلاصه‌شده است. با این توصیف مدارج کمال و مراتب عالی انسانیت زن در مفهوم حجاب نهفته است. دو عنصر عقل و حیا از عناصر طبیعی بشر در ذات و پنهانی اوست. تجلی عقل انسان عاقل، در رفتار و کردار و تجلی حجاب در نوع پوشش ایشان نمایان می‌شود. بهترین زمان بارگذاری مفهوم حجاب دوره دبیرستان و دانشگاه است. در این مقاله نگاه و نگرش دختران این دو دوره درباره حجاب مورد کنکاش قرار گرفته است. همبستگی ابعاد نگرش حجاب با خود حجاب نشان می‌دهد که بعد عاطفی نگرش با $(r = 0/522)$ ، بیش از بعد شناختی $(r = 0/428)$ و بعد رفتاری $(r = 0/330)$ با نگرش دختران به حجاب رابطه دارد. همین مسئله در بین دختران دبیرستانی و کارشناسی حدود یک‌صدم تفاوت دارند. بدین معنی دختران کارشناسی بیش از دختران دبیرستانی به بعد عاطفی توجه دارند. در مجموع هم دختران به بعد عاطفی حجاب بیش از سایر ابعاد تأکید دارند. میزان همبستگی سه آیم و فاکتور سنجش بعد عاطفی نگرش با خود تقریباً حدود $r = 0.41$ همبستگی دارند. (توضیحات بیشتر در جدول ۵ آمده است)

جدول ۵- میزان همبستگی مولفه‌های ابعاد نگرش با خود ابعاد نگرش

و میزان همبستگی ابعاد نگرش با میزان نگرش

نگرش	میزان و ابعاد نگرش با خود نگرش			ابعاد نگرش	میزان و تفاضل آیم‌های نگرش با ابعاد نگرش			آیم‌های ابعاد نگرش
	تفاضل	دختران دانشگاه	دختران متوسطه		تفاضل	دختران دانشگاه	دختران متوسطه	
میزان نگرش	+۰,۱	۰,۵۳	۰,۵۲	عاطفی	-۰,۰۱	۰,۴۱	۰,۴۲	احترام بیشتر حجاب در جامعه
					۰	۰,۴۱	۰,۴۱	حجاب موجب عفت و پاک‌دامنی
					-۰,۰۱	۰,۳۹	۰,۴۰	حجاب افزایش معنویت
	+۰,۱	۰,۴۲	۰,۴۱	شناختی	+۰,۰۱	۰,۵۳	۰,۵۲	حجاب موجب کاهش مزاحمت
					-۰,۰۷	۰,۴۱	۰,۴۸	حجاب موجب تحکیم خانواده
					+۰,۰۴	۰,۴۸	۰,۴۴	کمتر رعایت کردن حجاب از سوی تحصیل کرده‌ها
	۰	۰,۳۳	۰,۳۳	رفتاری	-۰,۰۷	۰,۶۰	۰,۵۳	حجاب موجب افزایش شانس ازدواج
					-۰,۱۲	۰,۴۴	۰,۵۶	حجاب مانع شیک‌پوشی
					۰	۰,۰۴	۰,۰۴	دست‌وپاگیر بودن حجاب در فعالیت‌ها



منابع

۱. اسدی، مریم، مشعل‌پور، مرضیه، عبادی، زهرا، موسوی، سارا و زربخش، محمد، (۱۳۹۷)، «بررسی رابطه ابعاد عزت‌نفس و نگرش به حجاب در بین دانشجویان زن متأهل و مجرد دانشگاه پیام نور اهواز»، دوفصل‌نامه اسلام و علوم اجتماعی، ص ۱۴۱-۱۵۱، شماره ۲۰، پاییز و زمستان.
۲. اسماعیلی، غلامرضا، (۱۳۸۴)، «جهانی‌شدن یا جهانی‌سازی»، ماهنامه‌ی تدبیر، سال پانزدهم، شماره‌ی ۱۵۵، فروردین، ص ۱۰۳-۸۲.
۳. دهقان‌پور، علیرضا، اوشلی، لیلا، (۱۳۹۹)، «حکمت حجاب در اسلام»، فصلنامه مطالعات قرآن و حدیث سفینه، شماره ۶۹، زمستان ۱۳۹۹، ص ۱۵۴-۱۶۸.
۴. شرف‌الدین، سیدحسین، (۱۳۸۷)، ریشه‌یابی جامعه‌شناختی بی‌حجابی، حجاب مسئولیت‌ها و اختیارات دولت اسلامی، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۵. صدیق‌اورعی، غلامرضا، غنی‌زاده، مصطفی، صداقت، هانیه، کابلی عاطفه، (۱۳۹۷)، نگرش و موضع زنان و دختران مشهدی به حجاب، مطالعات فرهنگ-ارتباطات، شماره ۴۴، زمستان ۱۳۹۷.
۶. طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۳۶۶)، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، تهران، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
۷. مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، (بی‌تا)، فقه، علوم قرآنی و حدیث. <https://lib.eshia.ir>
۸. مطهری، مرتضی، (۱۳۸۰)، مسئله حجاب، جلد ۱، آثار نشر مطهری و <http://lib.eshia.ir/>
۹. معتمدی، عبدالله، (۱۳۹۷)، تحلیل آموزش، پذیرش و تغییر رفتار حجاب دختران در مراحل مختلف تحول (از کودکی تا جوانی)، دوفصل‌نامه مطالعات اسلامی زنان و خانواده، سال ۵، شماره ۹، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، ص ۱۰۷ تا ۱۲۴.
۱۰. نعمتی‌فر، نصرت‌الله، صفورایی پاریزی، محمدمهدی، (۱۳۹۸)، «بررسی تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر حجاب و پوشش کاربران با تأکید بر ابعاد دین‌داری (مورد مطالعه: کاربران زن شبکه اجتماعی اینستاگرام)»، فصل‌نامه دین و ارتباطات، شماره ۵۵، بهار و تابستان ۱۳۹۸.
۱۱. همایش بین‌المللی <https://live.mou.ir/motahari?html-view=true>
12. Shaffer, David R., Kipp, Katherine (2013), Developmental Psychology, Childhood and Adolescence (9th edition), Belmont: Cengage Learning.